

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ 18.03.2019 : 17:22

Πόσο ελεύθεροι είμαστε;

ΣΤΑΘΗΣ ΨΥΛΛΟΣ*

Το αίτημα της ελευθερίας της βούλησης επιτάσσει το υποκείμενο να είχε τη δυνατότητα να πράξει διαφορετικά από ό,τι όντως έπραξε.
SHUTTERSTOCK

Ετικέτες: [Ο ΣΤΟΧΑΣΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ](#)

Σήμερα αποφασίσατε να αγοράσετε την «Καθημερινή». Σας τράβηξε την προσοχή το συγκεκριμένο άρθρο και αποφασίσατε να το διαβάσετε. Και οι δύο αποφάσεις ήταν δικές σας. Θα μπορούσατε να μην τις είχατε λάβει. Θα μπορούσατε να διαβάσετε μια άλλη εφημερίδα ή να προσπεράσετε το συγκεκριμένο άρθρο. Πράξατε ελεύθερα. Κάθε μια από τις πράξεις σας έχει τη δική της αιτιακή ιστορία: ένα πλέγμα αιτίων οδήγησε σε αυτή και όχι σε μία άλλη.

Κάποια από τα αίτια ήταν μη έλλογα. Για παράδειγμα, ίσως έχετε μια φυσική τάση για φιλοσοφικές αναζητήσεις. Κάποια άλλα αίτια ήταν λόγοι. Οι λόγοι μπορούν να είναι αιτίες: οι επιθυμίες και οι πεποιθήσεις μας δίνουν νόημα στις πράξεις μας αλλά μπορούν επίσης να τις προκαλούν. Για παράδειγμα, αγοράζετε την «Καθημερινή» επειδή (για τον λόγο ότι) σας εκφράζει πολιτικά. Ή επειδή

προτιμάτε το μεγάλο της σχήμα. Σε κάθε περίπτωση, η πράξη σας δεν ήταν αναίτια. Η πράξη σας, αν και ελεύθερη, ήταν αιτιακά προσδιορισμένη. Ή μήπως δεν ήταν;

Μπορεί η βούληση να είναι ελεύθερη και αιτιακά προσδιορισμένη; Πολλοί φιλόσοφοι θεωρούν ότι σε αυτό ακριβώς το σημείο βρίσκεται μια θεμελιώδης αντινομία: η ελευθερία της βούλησης αντιτίθεται στην αιτιοκρατία. Η βασική σκέψη είναι η εξής: δεν είναι δυνατόν η βούληση να είναι ελεύθερη αν υπόκειται σε αιτιακούς νόμους, δηλ. αν το περιεχόμενό της, το οποίο διέπει τις αποφάσεις και τις πράξεις μας, καθορίζεται από αίτια που βρίσκονται εκτός του ελέγχου του ατόμου. Πώς είναι δυνατόν, αναρωτιούνται πολλοί φιλόσοφοι, μια πράξη να επαφίεται στο άτομο και να καθορίζεται από παράγοντες εκτός του ατόμου;

Το ερώτημα είναι επιτακτικό. Η ελευθερία της βούλησης προϋποτίθεται για την ηθική ευθύνη. Είμαι (ηθικά) υπεύθυνος για τις πράξεις μου μόνο στον βαθμό που οι πράξεις μου έχουν εμένα ως δημιουργό (έχω, δηλαδή, τους λόγους μου να δρω όπως δρω) και όχι αίτια (μακρινά ή εγγύτερα) που είναι εκτός της δικαιοδοσίας μου. Αλλά ας δούμε πώς προκύπτει το πρόβλημα.

Η αιτιοκρατία (γνωστή και ως ντετερμινισμός) δεν είναι απλώς η θέση ότι τα συμβάντα έχουν αιτίες. Είναι η ισχυρότερη θέση σύμφωνα με την οποία ό,τι συμβαίνει στη φύση έχει μια επαρκή αιτία που το επέφερε. Με όρους πιθανότητας, η αιτιοκρατία είναι η θέση ότι όλες οι πιθανότητες είναι είτε 1 είτε 0 (δηλ. ένα αποτέλεσμα είτε θα συμβεί με βεβαιότητα είτε δεν θα συμβεί). Αρα, αν ένα αποτέλεσμα Χ έχει μια επαρκή αιτία Ψ, αυτή η αιτία Ψ έχει μια επαρκή αιτία Ω κ.ο.κ.

Το αίτημα της ελευθερίας της βούλησης επιτάσσει το υποκείμενο να είχε τη δυνατότητα να πράξει διαφορετικά από ό,τι όντως έπραξε. Αν όμως η αιτιοκρατία είναι αληθής, τότε οι πράξεις του υποκειμένου, όντας φυσικές πράξεις, έχουν πρότερα επαρκή φυσικά αίτια. Επομένως, δεν θα μπορούσαν να είναι διαφορετικές από αυτές που ήταν και, άρα, δεν είναι ελεύθερες. Αλλά, ακόμα και αν η αιτιοκρατία είναι ψευδής, ακόμα δηλαδή και αν υπάρχει γνήσια τυχαιότητα στη φύση, ακόμα και τότε η ελευθερία της βούλησης τίθεται σε αμφισβήτηση αφού δεν είναι κατανοητό πώς μια τυχαία πράξη επαφίεται στο άτομο. Το τυχαίο (αναίτιο) δεν είναι ελεύθερο με τη ζητούμενη έννοια – με την έννοια ότι μια απόφαση είναι δική μας.

Η ελευθερία της βούλησης είναι εξαιρετικά πολύτιμη ώστε να εγκαταλειφθεί. Μπορούμε όμως να τη συμβιβάσουμε με την αιτιοκρατία; Ας αναρωτηθούμε: υπό ποια έννοια είμαστε ελεύθεροι να πράξουμε; Ας υποθέσουμε ότι κάποιος είναι αλυσοδεμένος τη στιγμή που ένα αποτρόπαιο έγκλημα συμβαίνει μπροστά στα μάτια του. Σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του, επιθυμεί να παρέμβει για να βοηθήσει το θύμα. Είναι ελεύθερος να το πράξει; Σίγουρα όχι. Έχει ηθική ευθύνη για την εν λόγω πράξη; Σίγουρα όχι. Τι έχει συμβεί; Απλώς, παρά τις πεποιθήσεις του και την (ισχυρή) επιθυμία του, δεν δύναται να παρέμβει.

Ας επαναλάβουμε τώρα το νοητικό μας πείραμα βάζοντας στη θέση του σιδεροδέσμιου ανθρώπου έναν άλλο που δύναται να παρέμβει αλλά αδιαφορεί. Είναι ελεύθερος να πράξει; Ναι, είναι. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ των δύο περιπτώσεων; Αυτή δεν βρίσκεται στην παρουσία ή στην απουσία αιτίων. Αίτια της απραξίας (η οποία είναι, φυσικά, μια πράξη) υπάρχουν και στις δύο περιπτώσεις. Η διαφορά είναι στον τύπο των αιτίων. Οι ηθικά υπεύθυνες και ελεύθερες πράξεις προκαλούνται, εντέλει, από εσωτερικά στο άτομο αίτια, δηλ. τα αίτια εκπορεύονται από την ίδια τη βούληση του ατόμου, ενώ οι μη ελεύθερες πράξεις προκαλούνται από εξωτερικά αίτια.

Μια τέτοια απάντηση δεν θεωρείται ικανοποιητική από όποιους πρεσβεύουν ότι η ελευθερία της βούλησης πρέπει να είναι τόσο ριζική ώστε να συνεπάγεται την πλήρη αυτονομία του υποκειμένου από αιτιακές δεσμεύσεις. Όπως είπε ο Ζαν- Πολ Σαρτρ: «Κανένα όριο στην ελευθερία μου δεν μπορεί να βρεθεί εκτός από την ίδια την ελευθερία, ή, αν το προτιμάτε, δεν είμαστε ελεύθεροι να

πάψουμε να είμαστε ελεύθεροι». Το βασικό πρόβλημα με απόψεις σαν και αυτές είναι ότι προϋποθέτουν την αποκοπή του υποκειμένου από τον φυσικό κόσμο και τους νόμους του.

Δεν είναι ανάγκη να ξεκόψουμε τον άνθρωπο από τον φυσικό κόσμο για να διασώσουμε μια εύρωστη έννοια ελευθερίας της βούλησης. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις, αν είχαμε διαφορετικές επιθυμίες και πεποιθήσεις, θα μπορούσαμε να είχαμε κάνει κάτι διαφορετικό από αυτό που όντως πράξαμε. Θα μπορούσατε, π.χ., να είχατε σταματήσει την ανάγνωση αυτού του άρθρου μετά την πρώτη παράγραφο. Οι επιθυμίες μας και οι πεποιθήσεις μας είναι, εντέλει, οι αιτίες των πράξεών μας. Και ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, οι πράξεις μας είναι και αιτιακά προσδιορισμένες και ελεύθερες.

** Ο κ. Στάθης Ψύλλος είναι καθηγητής Φιλοσοφίας της Επιστήμης και Μεταφυσικής στο ΕΚΠΑ, συγγραφέας, μεταξύ άλλων, του βιβλίου «Επιστήμη και Αλήθεια» (Οκτώ, 2009).*